

**И.АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
Ж.БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРУУ АКАДЕМИЯСЫ**

Д 13.20.623 диссертациялык кеңеши

*Кол жазма укугунда
УДК 37.371.3:894.341*

ТАЖИБАЕВА УРКИЯ КОЧКОРОВА

**XX КЫЛЫМДЫН 70–90-ЖЫЛДАРЫНДАГЫ КЫРГЫЗ
ПОЭЗИЯСЫН ОКУТУУНУН МЕТОДИКАЛЫК СИСТЕМАСЫ**

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз адабияты)

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2021

Диссертациялык иш Баткен мамлекеттик университетинин Кызыл-Кыя гуманитардык педагогикалык институтунун кыргыз адабиятын окутуунун методикасы кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи:

Ишекеев Назаркул Ишекеевич
педагогика илимдеринин доктору,
профессор

Расмий оппоненттер:

Рысбаев Сулайман Казыбаевич
педагогика илимдеринин доктору,
профессор, Кыргыз билим берүү
академиясынын көп тилдүү билим берүү
жана адабият лабораториясынын башкы
илимий кызматкери

Шералиева Анара Жолдошбековна
педагогика илимдеринин кандидаты,
М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз
экономика университетинин кыргыз-орус
тилдер кафедрасынын доценти

Жетектөөчү мекеме:

Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин башталгыч билим берүүнүн теориясы жана методикасы, педагогика жана психология кафедралары. Дареги: 715600, Жалал-Абад шаары, Эркиндик көчөсү, 57.

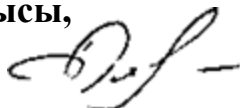
Диссертациялык ишти коргоо 2021-жылдын **24-сентябрында саат 13:00дө** И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илиминин доктору (кандидаты) жана психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д13.20.623 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720023. Бишкек ш., 10-кичи району, Саманчин көчөсү, 10 а.

Диссертациянын коргоосунун онлайн трансляциялоонун идентификациялык коду <https://vc.vak.kg/b/d13-tw1-1v3-x7g>

Диссертациялык иш менен диссертациялык кеңеши бар мекемелердин китепканаларынан И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (дареги Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 51), Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (Бишкек ш., Фрунзе көчөсү, 547), Кыргыз билим берүү академиясынын жана <http://arabaev.kg/do.kg> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2021-жылдын 15-июлунда таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент

 - **Омурбаева Д.К**

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу: XXI кылымдын башталышында, ага чейин эле мектеп окуучуларынын билим алууга, анын ичинде адабий эстетикалык маданиятын өркүндөтүүгө, көркөм адабий туундуларды окууга, өз ара талкуулоого болгон кызыгуулары солгундап, прозалык, поэтикалык чыгармалар мурдагыдай талаш-тартышка түшүп кабылданбай калды.

Улуу «Манас» эпосу сыяктуу теңдешсиз поэтикалык эстеликти жараткан элдин азыркы жаштарынын басымдуу бөлүгү ыр түрүндөгү чыгармаларга мамилесинин кайдыгерлигинин бир булагы – ааламдашуу процессинин активдештирилишинен улам маалымдоо технологияларынын: санариптештирүү процессинин ж.б. окуучуларга таасиринин күчтүүлүгү болсо; экинчи булагы – жалпы билим берүүчү мектептерде адабиятты, анын ичинде поэзияны окутуунун натыйжалуулугуна жетише албай жаткандыгыбыз менен байланышат. Бул эки булак азыркы мектепке өзгөчө мамиле кылууну шарттап, адабиятты окутуунун мазмунун, формасын жаңылоону, технологияларын өркүндөтүүнү, анын максат-милдетин окуучулардын билим алууга деген даярдыктарын жогорулатууга багыттоону талап кылат.

«Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясында» өлкөнүн экономикасын көтөрүү коомдун руханий-адептик, ыймандык негиздерин чыңдоо менен байланышары, материалдык өсүү, алдыңкы цивилизацияларга теңелүү биринчи кезекте жаштардын адептик сапаттарын тазалоо менен бекемделери айтылган [Концепция, 103]. Бул милдетти аткарууда мектептердеги адабий билим берүүнүн ролу чоң. Кыргыз поэзиясын окуу менен адептик жана эстетикалык сапаттары өнүгөт, чыгармадагы каармандардан өздөрүнө өрнөк алат, турмушту таанып билүүгө жана эне тилинин байлыктарын үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт. Окуучулардын адептик сапатынын өнүгүүсүндө «адабий окуу сабагынын башкы милдети – бул, адабий маалыматтарды топтоо, окурмандык кабыл алуусундагы адабий билимин таанып-билүүсүн, чыгармачылык фантазиясын, эмоционалдык жана адептик-руханий чөйрөсүн өркүндөтүү болуп эсептелинет.» [162. 157.]

Кыргыз профессионал жазма адабиятынын ичиндеги өзүнчө бир бөлүгү – бул поэзия, анын мектеп программасына иргеп киргизилген үлгүлөрү окуучулардын жаш курагына, психологиялык өзгөчөлүктөрүнө ылайыкталган. Поэтикалык чыгармаларды окууга, жаттоого жеңил, сюжети жана композициясы жөнөкөй, тилдик жактан окуучулар үчүн татаалдык жаратпайт, негизгиси, поэтикалык чыгармалардын жаш муундарга тарбиялык таасири чоң. Кыргыз адабиятынан билим берүүнүн мамлекеттик стандартында адабий чыгармаларды окуп үйрөнүү аркылуу мектеп окуучулары, биринчиден окурмандык; экинчиден, баалуулук-дүйнө таанымдык; үчүнчүдөн, адабий-чыгармачылык компетенттүүлүктөрүнө ээ болушу керектиги айтылат [95.13.].

1972-жылы кыргыз поэзиясынын башатынын айтылуу өкүлдөрүнөн тартып, эң жаш авторлоруна чейин «Кыргызстан» жана «Мектеп» басмалары тарабынан «Поэзия күнү», «Учкун», «Темир канат» аттуу поэтикалык үч альманах чыгарылган. Бул жыйнактар кыргыз поэзиясынын ал-абалын, негизги тенденцияларына мүнөздүү болгон ийгилик-кемчиликтерин толук болсо да кадимкидей чагылдырып турат.

Ал эми ХХ кылымдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясынын адабият программасына киргизилген өкүлдөрүнүн курамын С.Эралиев, С.Жусуев, Б.Сарногоев, Ж.Мамытов, О.Султанов, Э.Ибраев, А.Өмүрканов, Ш.Дүйшеев сыяктуу акындар түзүү менен, алардын чыгармаларында жалпы адамзаттын кылым соңунда кабылган коомдук, нравалык-этикалык, экологиялык көйгөйлөрүн философиялык өңүттөн чагылдыруу, алардагы лирикалык каармандын ички дүйнөсүн психологиялык тереңдикте ачуу аракетинин жогорулугу, тарыхый-биографиялык тематикага кызыгуусунун жигердүүлүгү, публицистикалуулугу менен айырмаланат. Аталган акындардын чыгармачылыгы жана бул мезгилдеги адабий процесстин өзгөчөлүктөрү адабият таануу жана адабий сын тарабынан бир топ изилденди.

Кыргыз адабият таануусунда кыргыз профессионал акындардын чыгармачылыгынын теориялык проблемалары, тарыхый өнүгүшү, айрым акындардын портреттери бир кыйла изилденген (Абакиров К.А., Жумакадырова К.М., Исаков К.А., Исаева С.Н., Исмаилова Р.У., Култаева Ү.Б., Кулмамбетова Г.Т., Сулайманов М.С., Түлөкабылов М.Т., Оморов А., Эгембердиева А.А. ж.б.) ошол эле учурда, кыргыз адабиятын окутуу методикасы илиминде (Алымов Б., Акматов Б.М., Акматов К.К., Байгазиев С.О., Батаканова С.Т., Исамидинов И.Ч., Иманалиев К., Ишекеев Н.И., Момуналиев С., Муратов А.Ж., Мусаева В.И., Рысбаев С.К., Сакиева С., Оторбаев Б., Турдукулов А., Эшиев Ж., Шнейдман Н. ж.б.) кыргыз адабиятын окутуунун теориялык-методикалык негиздери иштелип чыккан. Алдыңкы мугалимдер (Абдесов Н., Исаков Б.С., Сманбаев А.) поэтикалык чыгармаларды окутууда практикалык ишмердүүлүгүн көрсөтүшкөн. Бирок, бул эмгектерде кыргыз адабиятынын, анын ичинде кыргыз поэзиясынын ХХ кылымдын жыйынтыктоочу этабынын окутулушу тарыхый-адабий процессте, ошол процесстин өзгөчөлүктөрү эске алынуу менен атайын изилдөөгө алынган эмес. Биздин изилдөө дал ушул кенемтени эске алуу менен жүзгүзүлдү.

ХХ кылымдын 70–90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын билим берүүчү уюмдардын «Кыргыз адабияты» программасына ошол өткөн кылымдын аяк ченинен тартып гана киргизилип, аларды окутуу процессинде төмөнкүдөй карама-каршылыктарга жол берилип келет, алар:

- 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык колдонмосунун жетишсиздиги;
- 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын мектепте окутуунун бирдиктүү методикалык системасы түзүлбөгөндүгү;

- кыргыз адабият мугалимдери үчүн окуп-үйрөнүүгө сунушталган чыгармаларга түздөн-түз тийиштүү методикалык эмгектердин дээрлик жетишсиздиги;
- поэтикалык чыгармаларды окутуунун методикалык маселелеринин иштелбегендиги.
- адабият мугалимдери кыргыз поэзиясын окутууда теориялык жана практикалык кыйынчылыкка дуушар болушу ж.б.

Аныкталган карама-каршылыктар диссертациялык иштин актуалдуулугун айкындап, изилдөөбүздүн темасын «**XX кылымдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасы**» деп алууга түрткү берди.

Диссертациянын темасынын алгылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы.

Баткен мамлекеттик университетинин Кызыл-Кыя гуманитардык педагогикалык институтунун кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын илимий-изилдөө иштери менен байланышат.

Изилдөөнүн объектиси: Кыргыз адабиятындагы XX кылымдын 70-90-жылдардагы кыргыз поэзиясын окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: Жалпы билим берүүчү мектептерде XX кылымдын 70–90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасын өздөштүрүүнүн илимий негиздери.

Изилдөөнүн максаты: Жалпы билим берүүчү мектептерде XX кылымдын 70–90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасын иштеп, эксперименттик текшерүүдөн өткөрүп, практикага сунуш кылуу.

Бул максатты ишке ашыруу үчүн төмөнкү милдеттер коюлат:

1. XX кылымдын 70–90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутууда профессионал акындардын чыгармачылык өзгөчөлүктөрүн аныктоо;

2. Билим берүүчү мектептерде XX кылымдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасын пайдалануунун абалын талдоо жолу.

3. Окутуу процессинде XX кылымдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасын иштеп чыгуу.

4. Иштелип чыккан 70-90-жылдардагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасынын эффективдүүлүгүн тажрыйбада сыноо жана практикага сунуштоо.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы. XX кылымдын 70–90-жылдарындагы кыргыз профессионал акындардын чыгармачылык өзгөчөлүктөрү аныкталгандыгында; 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясынын окуу программасына сунуш кылынган чыгармаларын адабий-тарыхый процесс, коомдук турмуштун жалпы динамикасы менен байланышта талдоонун бүтүн бир методикалык системасы иштелип чыккандыгында;

иштелип чыгылган методикалык сунуштар илимий-практикалык сынактан өткөрүлгөндүгүндө.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү.

Изилдөөбүздөн келип чыккан пикирлер, тыянактар, сунуштар республикабыздын жалпы орто билим берүүчү мектептеринде кыргыз адабиятын окутууну жакшыртууда, предметтик стандартын, окуу программаларын, окуу китептерин, окуу колдонмолорун түзүүдө, педагогикалык багыттагы жогорку окуу жайларында, мугалимдерди кайра даярдоо, адистигин жогорулатуу тармактарында окутулуучу курстардын сапатын өркүндөтүүдө практикалык жактан көмөк көрсөтө алат.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору.

1. XX кылымдын 70–90-жылдарындагы кыргыз поэзиясынын мазмунунун өзөгүн түзгөн илимий түшүнүктөрдүн калыптанышына таасир берүүчү окутуунун методикасы жөнүндө жоболор;
2. Билим берүүчү мектептерде XX кылымдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасын пайдалануунун илимий-теориялык өбөлгөлөрү;
3. 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасын колдонуунун методикалык негиздери;
4. Түзүлгөн 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасы мектеп окуучуларынын билим деңгээлине тийгизген таасири тууралуу эксперименттин жыйынтыктары.

Изденүүчүнүн жеке салымы.

XX кылымдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясынын бөтөнчөлүгүн, көркөм-эстетикалык баалуулугун, окуучулардын жаш өзгөчөлүгүн эске алуу менен аларды окуп-үйрөтүүнүн абалы аныкталып, анын натыйжалуулугун арттыруу боюнча салттуу жана интерактивдүү методиканын системасы иштелип, практикага сунуш кылгандыгында.

Илимий изилдөөнүн натыйжаларынын тастыкталышы.

Диссертациялык тема боюнча илимий-практикалык конференцияларга докладдар даярдалып конференцияларда окулду.

Диссертациянын изилдөө ишинин жүрүшү, алынган натыйжалары жана жыйынтыктары БатМУнун Кызыл-Кыя гуманитардык-педагогикалык институтунун кыргыз адабиятын окутуунун методикасы кафедрасынын кеңешмелеринде, Кызыл-кыя шаарынын, Ноокат районунун мугалимдеринин методикалык секцияларында, педагогикалык окууларда, өзүбүздүн сабактарыбызда, эксперименталдык мектептерде (Ноокат районундагы «Көк-Жар» атындагы инновациялык гимназиясында, Төөлөс айыл өкмөтүнүн «Герейт-Шорон» атындагы орто мектебинде, Кызыл-Кыя шаарындагы №4 А.С.Пушкин атындагы мектебинде, Кызыл-кыя шаарына караштуу №9 Ураим Гулматов атындагы мектептеринде) иштин теориялык жана практикалык маанилүүлүгү тастыкталды.

Диссертациянын натыйжаларынын жарыяланышы. Илимий иштин мазмунуна байланыштуу 17 илимий макала жарыяланган. Алардын ичинен 3

макала чет өлкөдөн РИНЦ системасында, 14 макала Кыргыз Республикасынын Жогорку аттестациялык комиссиясы сунуштаган журналдарында жарык көргөн.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Изилдөөнүн негизи милдеттерин чечүү үчүн диссертациянын түзүлүшү жана материалдардын баяндоо логикасы үч баптан, корутундулардан, жалпы корутундудан, илимий-практикалык сунуштардан, пайдаланган адабияттардын тизмесинен, 3 - сүрөт, 2 - схема, 6 - таблицадан турат. Диссертациянын жалпы көлөмү 168 бетти түзөт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын тандалып алынышы, изилдениш абалы, актуалдуулугу айтылып, диссертациянын максаты менен милдеттери, илимий жаңылыгы менен практикалык мааниси, изденүүчүнүн жекече салымы, коргоого алып чыгылуучу негизги жоболор, изилдөөнүн натыйжаларынын тастыкталышы көрсөтүлдү.

Биринчи бап «**XX кылымдын 70–90-жылдарындагы кыргыз поэзиясынын өнүгүү тенденциялары жана окутуунун теориялык негиздери**» деп аталып, өткөн кылымдын 70–90-жылдарындагы кыргыз поэзиясынын өнүгүү тенденциялары каралды. Кыргыз жазма адабиятынын ичиндеги өзүнчө бөлүгү поэзия, анын мектеп программасына иргеп киргизилген үлгүлөрү окуучулардын жаш курагына, психологиялык өзгөчөлүктөрүнө ылайыкталып, окууга, жаттоого жеңил болуп, татаалдык жаратпайт, негизгиси, поэтикалык чыгармалардын жаш муундарга эстетикалык тарбия берүүдөгү таасири чоң.

XX кылымдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын ар тараптуу жана терең өздөштүрүүсүнө жетишүүдө окуу процессинде жаңыча мамиленин зарылдыгын талап кылууда. Кыргыз поэзиясын мектепте сабак өтүүдө алардын өзгөчөлүктөрү сабакта эске алынбаса, анын идеялык-эстетикалык баалуулуктары окуучуга толук жетпей калат. Ошондуктан окутуп-үйрөтүүдө берилген чыгарманын бөтөнчөлүгүн ачыктап, окуучуга жеткирүү мугалимдин иш-аракетинен көз каранды. Поэзияны окутуунун көйгөйлөрүнө окумуштуу - методисттердин кайрылышы аталган маселелердин мектеп практикасында толук чечилбегендигин айгинелеп турат.

Билим берүүчү мектептердин кыргыз адабияты программасына киргизилген XX кылымдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутууда профессионал акындардын чыгармачылык өзгөчөлүктөрү илимий жактан аныкталды. Алар: Ж.Садыковдун “Эненин жүрөгү” чыгармасында - лиризм, С.Жусуевдин “Алакан” чыгармасында – уйкаштык, Б.Сарногоевдин “Бешигим – Мекен” чыгармасында - төкмөлүк өнөргө жакындыгы, М.Абылкасымованын “Эстелик сүйлөйт” чыгармасында – публицистикалуулук, Т.Кожомбердиевдин “Апа”, «Эне жана коломто» чыгармаларында – поэтикалуулук, Ж.Мамытовдун “Бурул тандын жомогу” чыгармасында – романтикалуулук, О.Султановдун «Кош, Ысык-Көл», «Бокс», «Алтай...Алтай», «Жоокер» чыгармаларында–

философиялуулук, А.Өмүркановдун «Чолпонбай» чыгармасында – патриоттук, С.Эралиевдин лирикалары: «Мен кыргызмын», «Аттын ыйы», «Эне», «Казак тууганга», «Каныкейдин көз жашы», «Айылым», «Бүбүсара». Поэмасы «Кесир инсан» чыгармаларында – ички толгонуулар, санаркоолор, ички кайрыктар (поэтикалуулук), Э.Ибраевдин «Улут болсом, тилим менен улутмун» чыгармасында – патриоттук пафостун күчтүүлүгү жана Ш.Дүйшеевдин «Кайдыгерлик» чыгармасында – маселеге масштабдуу кароо басымдуу болгонун аныктоо менен аларды билим берүүчү мекемелерде окутууда маани берүү жагы чагылдырылды.

Демек, ХХ кылымдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутууда профессионал акындардын чыгармачылык өзгөчөлүгүн бири-биринен айырмалоо оң натыйжасын берет (1.1-сүрөт).



1.1-сүрөт. -70-90-жылдардагы кыргыз профессионал акындардын чыгармачылык өзгөчөлүктөрү.

ХХ кылымдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасын түзүүнүн теориялык маселелери деп аталган экинчи параграфында система түшүнүгүнүн илим чөйрөсүнө киришине кайрылып, кыргыз поэзиясын окутууда методикалык системанын зарылдыгын теорияда изилдениши тууралуу маалымат берилди. Ааламдашуу шартында, кыргыз поэзиясы сөз өнөрү катары окуучунун кабылдоосуна, баалай билүүсүнө жетишүү үчүн сабак өтүүдө салттуу жана инновациялык методиканы айкалыштыруу, мугалим менен окуучунун ортосундагы иш-аракеттердин жаңы ыкмаларын калыптандыруу проблемалары чагылдырылды. Адабият сабагынын негизги өзөгүнөн алыстабай бир катарда жүрүүчү негизги маселе чыгарманы көркөм окуу, түшүнүп окуу, окуганын кайра айтып берүү сыяктуу маселелерди ишке ашыруу жалпы анализденди. Мектеп окуучуларын ХХ кылымдын 70-90-

жылдарындагы кыргыз профессионал акындардын поэтикалык чыгармаларынын бай казынасын окуп-үйрөнүүдө натыйжалуулугун көрсөтөт.

Экинчи бап «Илимий изилдөөнүн жана окутуунун методологиясы менен методдору» деп аталып, ХХ кылымдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун, талдап өздөштүрүүнүн методологиялык негиздери каралды.

Илим изилдөөнүн азыркы чөйрөсү методология түшүнүгү аркылуу ириде белгилүү бир нерсеге, багытка карата илимий таанып-билүүнү, илимий аңдаштырууга зарыл болгон принциптердин түзүлүшүн жана алар жөнүндөгү окууну, жалпылаштырып айтканда, илимий таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүктүн жөндөмдөрүн жана формаларын туюнтуп берүү аркылуу аныкталат. Дагы тактасак, ал: «теориялык жана практикалык ишмердүүлүктү уюштуруунун жана жүргүзүүнүн принциптеринин жана ыктарынын, жолдорунун системасы (1); таанып билүү ишмердүүлүгүнүн илимий методу жөнүндөгү окуу (2); тигил же бул илимге колдонуучу бардык методдордун жыйындысы (3). Методологияны колдонууга байланыштуу гносеологиялык (а), алдын ала билүү, айтуу (б), кайра түзүү (в) жана уюштуруу (г) милдеттери бар» [31. 18].

Илимде методологиянын жогорудан төмөндү карай иреттүүлүгү көңүлгө алынат. Анын түзүмүндө төмөндөгүдөй төрт деңгээл бөлүнүп көрсөтүлөт:

1. философиялык
2. жалпы илимий
3. конкреттүү-илимий
4. технологиялык.

Методологиянын бардык деңгээли белгилүү учурларда бири-бирине багынып турат жана татаал системаны уюштурат»¹.

Көркөм чыгарманы окутуп өздөштүрүүнүн методологиясы мектепте поэзияга талдоо жүргүзүүгө гана эмес, андагы жалпы педагогикалык процессти алып барууга да өз таасирин тийгизет, тактап айтсак, методология адабиятты окутуу процессиндеги бардык иш-аракеттер аркылуу аны педагогикалык илимдердин теориялык жана практикалык шарттарына туура келгендей кылып чечмелөө максатын көздөйт жана дидактиканын талаптарына ылайык аны өркүндөтүүгө карата ишмердүүлүктү алып барылышын камсыз кылат.

Биз үйрөнгөн методологиялык эмгектер 70-90-жылдардагы кыргыз поэзиясын окутуп, талдоодо төмөнкү жагдайларды тереңдетүүнү шарттайт:

1. ХХ кылымдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун мазмунун тереңдетилиши.
2. Педагогдордун 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык ыкмаларын, жолдорун, каражаттарын натыйжалуу колдонулушу.
3. Аталган мезгилдеги кыргыз поэзиясын окутууда мугалим менен окуучунун чыгармачылыгына маани берүүсү.

Мектеп программасына сунуш кылынган ХХ кылымдын 70-90-жылда-

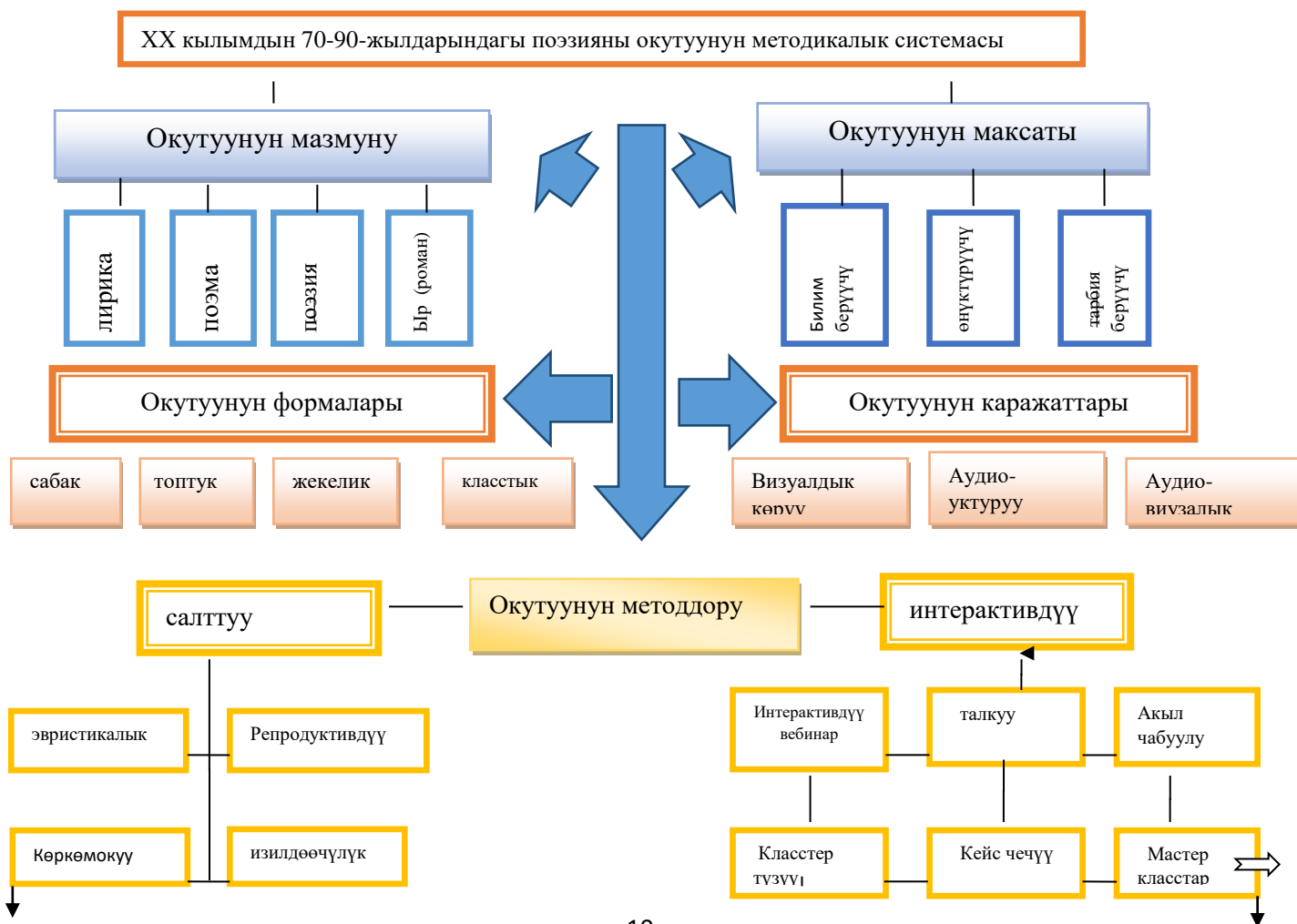
1. Жалпы билим берүүчү уюмдарынын 5-9-класстары үчүн предметтик стандарт [Текст].-Б.,2018.306

рындагы кыргыз поэзиясын окутуу талдоо процессинде илимий эмгектерди пайдалануу менен илимий жактан камсыздоо өзүнчө мааниге ээ.

XX кылымдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасын пайдалануу методикасы деген параграфта 70-90-жылдардагы кыргыз поэзиясын салттуу жана интерактивдүү методдорду айкалыштыруу мүмкүнчүлүктөрү жалпылаштырылды. Бул бөлүмдө поэзиянын мазмунун терең үйрөнүү менен чектелбестен окутуунун жолдорун, ыкмаларын ага шайкеш келтирүүгө, сабак учурунда окуучулардын активдүүлүгүн жогорулатууга, өтүлүп жаткан чыгарманы турмуш менен байланыштырып кароо маселелеринде кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасын түзүү зарылчылыгы пайда болду.

Мектеп окуучуларын 70-90-жылдардагы кыргыз поэзиясын окутуу-үйрөтүүдө анын түрлөрүн, жанрдык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен ага ылайык келген окутуунун максаты, мазмуну, формалары, методдору, каражаттары туура тандалганда гана окуучунун билими, билгичтиги калыптанат. Кыргыз поэзиясын окуп үйрөнүүдө таанып билүү ишмердүүлүгүнүн жол-жобосу же методикалык системасы жардамга келет.

Ал үчүн биз жогоруда биринчи бапта көрсөтүлгөн окумуштуулардын моделдерине таянып XX кылымдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасынын моделин түзүүгө аракеттендик, бул көрүнүштү төмөндөгү схемадан байкоого болот. 2.1.1. –схема.



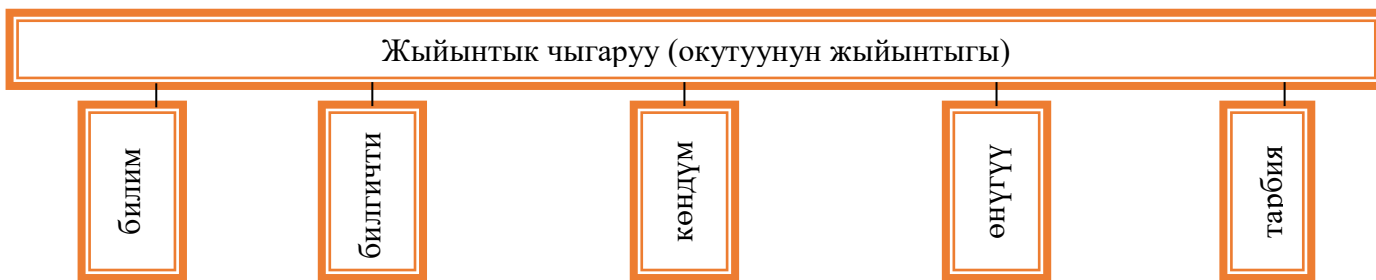


Схема 2.1.1. 70-90-жылдардагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасы

Тактап айтканда, окутуунун методикалык системасын тандоо эмнеден көбүрөөк көз каранды болоорун аныктап алууда төмөнкү факторлор менен аныктала тургандыгы белгиленген.

- Окуучуларды окутуунун (билим берүүнүн), тарбиялоонун жана өнүктүрүүнүн негизги максаттары (сабактын милдеттерин ишке ашыруу).

- Окуу материалынын мазмунунун спецификасы.

- Окутуунун формаларын тандай билүүсү.

- Колдонулуучу методдордун окуучулардын интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрүнө туура келиши, окуучулардын даярдыгынын деңгээли.

- Материалды окуп үйрөнүүдө керектелүүчү каражаттардын болушу.

- Мугалимдин методдорду билиши (анын методдорду пайлана билүү, мүмкүнчүлүгү).

Биздин изилдөөбүз болгон ХХ кылымдын 70-90-жылдардагы кыргыз поэзиясын окутууда методдорду пайдалануунун мүмкүнчүлүктөрү төмөнкү маалыматтар менен мүнөздөлөт.

Азыркы күндө окуу процессинде пайдаланып жүргөн окутуу методдорунун түрлөрү көп. Методдордун ичинен ийкемдүүсүн тандап алуу үчүн мугалимден ар кандай факторлорду жетекчиликке алат. Ал жөнүндө окумуштуулар И.Бекбоев, А.Алимбеков [34] негизги алты факторго токтолгон.

1. *Мугалимдин методду колдоно билүү устаттыгы.* Мугалимдер өздөрү үчүн көндүм болгон окутуу методдоруна бекем таянып, аны дайыма колдонуу аракетинде болушу мүмкүн. Ал эми, эреже катары алар өздөрүнө көндүм болгон методдордун ордуна окуу иштеринин таасирдүүлүгүн жана башка натыйжалуулугун камсыз кыла турган башкача методдорду да өздөштүрүп колдонууга милдеттүү.

2. *Убакыт жана физикалык мүмкүнчүлүктөр.* Окутуу методун тандап алууга сабак өтүү убактысы жана колдо бар мүмкүнчүлүктөр таасир этет. Айталы, сабакта убакыт тар болсо, мугалимдер көбүнчө салттуу методдорго артыкчылык беришет. Окуучу таламдуу заманбап окутуу методдору убакытты да, физикалык мүмкүнчүлүктөрдү да көбүрөөк талап кылат. Маселен, класста топто талкуулоо ыкмасын колдонуу үчүн андагы орундуктар кыймылсыз, туруктуу болушу керек.

3. *Чыгымдын наркы.* Окутуу методдорун колдонуу ар кандай өлчөмдөгү чыгымдарды талап кылат. Маселен, суроо-жооп ыкмасы өзүнчө бир каржы

керектесе, кайталап байкоо методу башка бир чыгымды керектейт. Ал эми долборлоо методун колдонуу үчүн ар кандай жабдыктарды сатып алуу зарыл.

4. *Топтогу окуучулардын саны.* Аз сандагы чакан топтордо окутуунун ар кандай методдорун колдонуу алда канча жеңил жана ийкемдүү. Маселен 15-20 окуучудан турган бир класста топ-топко бөлүнүп иштөө, кырдаал-окуя, роль ойноо сыяктуу методдорду колдонуу ийкемдүү. Бирок, окуучулардын тобу көбөйгөн сайын суроо-жооп методун колдонуу кыйындай баштайт.

5. *Теманын өзгөчөлүгү жана окуучунун өркүндөтүлө турган сапаттары.* Окутуу методдору теманын зарыл деп эсептелген өзгөчөлүктөрүн окуучуларга жеткиликтүү кылуу үчүн өркүндөтүлөт. Бул жагынан тема менен метод ар дайым ажырагыс байланышта болот. Демек, мугалим өтүлө турган теманын өздөштүрүлүшү үчүн эң ийкемдүү методду тандап алууга милдеткер. Маселен, тарых сабагына түшүндүрүү методу ылайык болсо, химия сабагына байланыштуу бир тема үчүн бир тема үчүн лабораториялык тажрыйба жүргүзүү методу натыйжалуу. Ал эми кандайдыр бир кесипке үйрөтүү сабагында жасап көрүү аркылуу үйрөнүүгө негизделген методдор гана ийкемдүү деп эсептелиши шарт.

6. *Мугалимдин адамгерчилиги.* Мугалимдик кесиптин башка кесиптерден эң башкы айырмалуу жагы анын адамдык жеке сапаттар менен аныкталганында. Анткени, класс чөйрөсүндө адамдар арасында алака-катыш өкүм сүргөндүктөн, бул чөйрөдө жүргүзүлгөн окуу тарбия иштеринин ойдогудай болушуна мугалим адамдык сапаттары өз таасирин тийгизбей койбойт.

Окутуу ишинде окуучунун ишкердүүлүгүн активдештирүүгө аракет этүү менен өтүлүп жаткан теманы ачып берүүдө чыныгы турмуш, коомдогу ар кандай кырдаал менен байланыштыруу жакшы натыйжаларды берет. Окуучуну өз алдынча керектүү маалыматтарды изилдеп, аны класстагылар менен талкуулоого, аргументтерди таап, оюн эркин айтууга багыттоо зарыл. Бул анын кругозорун кеңейтүүгө шарт түзүп, жалпы маданиятын калыптандырууга түрткү берет.

Поэтикалык чыгармалар башка жанрга караганда окуучуларга бат таасир берип, окуучунун акыл жөндөмдүүлүгүн ойготууга, изденүүгө өбөлгө түзүп, ой жүгүртүү ишмердүүлүгүн арттырат. Окуучу чыгарманы окуганда сезим-туюму, акыл-сезими аркылуу өткөрөт да, жекече изденип, түйшөлүп, аны талдоого алып, өзүнүн жеке баасын берүүгө жөндөмдүү болгондо гана кабыл алган билим түшүнүгү эсинде сакталаары белгилүү. Ал үчүн чыгарманын өзгөчөлүктөрүн ачып берүү менен бирге окутууда ар бир чыгармага ар кандай ыкма колдонуу натыйжалуу, анткени 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясынын ар бири өзгөчө усулду талап кылат.

Поэзиядагы ар бир саптагы эмоциялуу-экспрессивдүү табиятын ачып берүү менен мугалим окуучуларга жеткирүүнүн жолун билиш керек. Ал үчүн мугалим чыгарманы окуучуларга терең жеткире билүү үчүн эң биринчи өзү так, уккулуктуу, элестүү, көркөм окуй билүүсү зарыл. Көркөм окууда үндүк чеберчилигинен жаралган интонация, сергек сезим, учкул ойдун негизинде

мугалим менен окуучунун ортосунда карым-катнаш мамилеси пайда болот. Жакшы ойлонулуп даярдалган мугалимдин көркөм окуусу чыгарманын идеясын, көркөм маңызын ачууга түрткү болуп берет. М.А.Рыбникова “Мугалимдин сүйлөө манерасы, көркөм сүйлөөсү, айтып берүүсү, ырларды окуусунун бардыгы окуучулар үчүн үлгү болот. Ошондуктан педагог катуу (бирок кыйкырбастан), ачык жана так (бирок жандуу), эмоционалдуу (мимикалуу жаңсоо менен ачууланып, кыжырын келтирбей) сүйлөөсү керек”. Мугалим үндүн күчү менен эмоционалдуу кабылдоого окуучуларды “абрап”, көркөм чындыкты, алардын көркөм образга, кең мааниде көркөм өнөргө болгон кызыгуусунун ойгонушуна, өнүгүшүнө демилгечи болууга тийиш. Мугалим дыкаттык менен даярданып, көркөм окуунун нак иштеп чыгып, айрым поэзиялык текстти жатка айтууга жетишүүсү талап кылынат. Өзү көркөм окубай туруп, текстти жаттоо үчүн тапшырма берүү туура эмес. Окуучу китептен окуганга караганда мугалимдин оозунан уккан көркөм текст, күчтүү таасир берип окуучулардын поэзияга болгон кызыкчылыгын козгой алат. Демек, окуучу кызыккан текстти өзүнөн-өзү эле жаттап алууга муктаж болот.

Педагогиканын экспериментин жүрүшү жана жыйынтыктарында деген үчүнчү параграфында иштелип чыккан сунушту эксперименталдык мектептерде текшерүүдөн өткөрдүк.

Жалпысынан караганда мектепте поэзияны окутуу жеңил көрүнгөнү менен анын ички кыйынчылыктары бар. Ошол жагдайларда мектепте поэтикалык чыгармаларды өздөштүргөнүн атайын изилдөө үчүн педагогикалык тажрыйба жүргүздүк. Изилдөөнүн базасы катары Ош областынын Ноокат районундагы Көк-Жар инновациялык гимназиясы, Төөлөс айыл өкмөтүнүн Герейт-Шорон орто мектеби, Баткен областынын Кызыл-Кыя шаарынан А.С.Пушкин атындагы № 4 орто мектеби, У.Гулматов атындагы орто мектептери тандалып алынды. Биздин педагогикалык тажрыйба 2012- 2018-жылдар аралыгында үч этап менен каралды.

1. Даярдоо этабы – 2012-2014-жж.
2. Изденүү этабы – 2015-2016-жж.
3. Окутуу этабы – 2017-2018-жж.

Адегенде биринчи, тажрыйба жүргүзүүнүн этаптарын, максатын, милдеттерин, методдорун, натыйжаларын аныктадык. Экспериментке алынган мектептердин окуучуларын 2 топко бөлүп алдык. (1-таблица).

1-таблица. - Экспериментке катышкан мектептердин аталышы, класстары жана окуучулардын саны

№	Мектептер	Жалпы окуучулардын саны					Эксп. топ	Байк. топ	Жалпы
	1	2	Класстары					3	4
		5-	6-	7-	10-	11-			

		кЛ	кЛ	кЛ	кЛ	кЛ.			
1	Көк-Жар инновациялык гимназиясы	127	125	113	63	76	233	271	504
2	Герейт-Шорон орто мектеби	60	58	54	36	35	123	120	243
3	А.С.Пушкин атындагы № 4 орто мектеби	88	81	79	32	35	143	172	315
4	У.Гулматов атындагы орто мектеби	153	120	129	60	76	248	290	538
	Баары	428	384	375	191	222	747	853	1600

Мектептерде 70-90-жылдардагы кыргыз поэзиясын окуучулар кандай деңгээлде талдай ала тургандыгын байкоого алып, төмөндөгүдөй суроолорду берүү менен окуучулардын өздөштүрүүсүн аныктай алдык:

1. С.Жусуевдин “Алакан” чыгармасындагы негизги идеясы кандай?
2. Ж.Садыковдун кайсы чыгармаларын билесиңер?
3. Б.Сарноевдин “Бешигим-Мекеним” чыгармасынын сюжети кандай?
4. Ыр менен жазылган кайсы романды билесиңер?
5. Ж.Мамытовдун кайсы легендасын билесинер?
6. “Эне жана коломто” чыгарма кайсы акынга таандык?
7. Улуу Ата Мекендик согушту чагылдырган кандай чыгармаларды билесиңер?
8. О.Султановдун “Жоокер” чыгармасынын мазмуну кандай?
9. Эмне үчүн чыгарма “Кесир инсан” деп аталган деп ойлойсуңар?
10. “Улут болсо тилим менен улутмун” чыгарманын автору ким? ж.б.

Бул суроолорго төмөнкүдөй **критерийлер** менен текшерилди:

1. Окуучу чыгарманын идеясын билүүсү, окуяларды ажырата алуусу жана оюн так, ырааттуу жеткире алуусу, көркөм окуусу эске алынды.
2. Чыгармадагы аргументтүү далилдерди келтирүү менен өз ойлорун ынанымдуу жеткире алуусу бааланды.
3. Чыгармадагы баяндалган окуяларга карап тематикасы окшош чыгармаларды далилдеп берүүсү аркылуу айкындоо.
4. Окуучулардын жоопторуна ылайык, алардын ой жүгүртүүсү эске алынды.

Жооптор Ош областынын Ноокат районундагы Көк-Жар инновациялык гимназиясы, Төөлөс айыл өкмөтүнүн Герейт-Шорон орто мектеби, Баткен областынын Кызыл-Кыя шаарынан А.С.Пушкин атындагы № 4 орто мектеби, У.Гулматов атындагы орто мектептериндеги V,VI,VII, X,XI класстарынын окуучуларынан алынды. Натыйжада, төмөнкүдөй көрсөткүчкө күбө болдук (2.3.1-таблица).

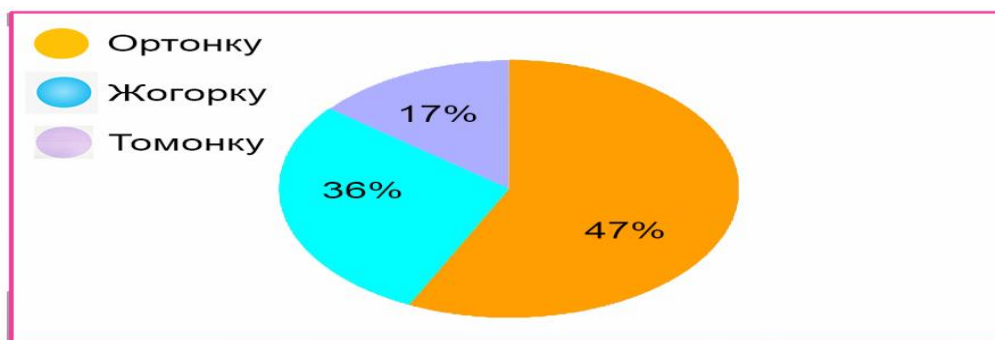
2-таблица. - Окуучулардын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын өздөштүрүү деңгээлин аныктоо

№	Мектептин №	Класстын түрү	Окуучулар саны		Деңгээли		
			Баары	катышканы	жог.	орт.	төм.
1	Көк-Жар инновациялык гимназиясы	Экс.	233	230	74	98	34
		Бай.	271	270	74	96	51
2	Герейт-Шорон орто мектеби	Экс.	123	120	63	80	28
		Бай.	120	118	69	86	46
3	А.С.Пушкин атындагы № 4 орто мектеби	Экс.	143	140	64	82	30
		Бай.	172	170	70	88	48
4	У.Гулматов атындагы № 9 орто мектеби	Экс.	248	246	67	86	32
		Бай.	290	287	73	94	50
	Жыйынтык	Экс.	747	736	36%	47%	17%
		Бай.	853	845	34%	43%	23%

Мында тажрыйбанын 3-этабында жогорку деңгээл боюнча байкоо топтогу 34%, эксперимент топто 36%, ал эми орточо деңгээл боюнча байкоо топто 43% эксперимент топто 47% болуп өздөштүрүлгөнү байкалды.

Тажрыйба жүргүзгөн класстардын окуучулары чыгарманы өздөштүрүүсү, идеясын, сюжетин жана образдарды талдай алуусу жана ой жүгүртүүсү көрүнүп турат. Бул биздин илимий божомолубуздун тууралыгын аныктайт. Таблицада көрүнүп тургандай, биздин методикалык табылга, сунуштарыбыз сабактардын натыйжалуулугун жогортулатууга көмөктөштү. Бул көрсөткүчтү диаграммага салганда төмөнкүдөй болду.

1-диаграмма. - Окуучулардын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын өздөштүрүү деңгээли



Ар бир мектептеги кыргыз адабияты сабагы боюнча мугалимдерден анкеталык суроо жүргүзгөнүбүздө, алар жекече пикирлерди айтуу менен 70-90-жылдардагы

кыргыз поэзиясын окуу ишмердүүлүгүндө талапка жооп бербей калган себептерин айтышты. Алар С.Жусуевдин “Курманжан датка” чыгармасы, Э.Ибраевдин “Улут болсом тилим менен улутмун”, Ш.Дүйшеевдин “Кайдыгерлик” чыгармаларын окуу китебине киргизилип чыга электиги (20), методикалык колдонмолордун жетишсиздиги (16), мугалимдердин тажрыйбасынын аздыгы (8), азыркы талапка жооп берген технологияларды (электрондук китеп, компьютер, планшет ж.б.) колдоно албоо (4), мугалимдердин компетенттүүлүк боюнча билиминин тайыздыгы аныкталды. Мындан сырткары да себептер айтылды.

Эксперимент жүргүзгөнүбүздө V-VII класстарына биз сунуштаган методдордун негизинде 70-90-жылдардагы кыргыз профессионал акындардын чыгармачылык өзгөчөлүктөрүн жана поэзиядагы идеясын өздөштүрүү деңгээли (тажрыйбанын 3-этабында) төмөнкүдөй көрсөткүчтү берди (3-таблица).

3-таблица. -V-VII класстын окуучуларынын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясынын идеясын өздөштүрүү деңгээли

Берилген чыгармалардын мазмуну №	Класстын түрү	Окуучулар саны		Баасы				Көрсөткүчү	
		Баары	катышканы	5	4	3	2	% сапаты	% өздөштүрбөгөнү
1.	Экс.	563	558	200	260	95	3	82%	18%
	Бай.	614	600	180	246	170	4	71%	29%
2.	Экс.	563	556	175	265	113	3	79%	21%
	Бай.	614	596	198	232	160	6	72%	28%
3.	Экс.	563	560	190	226	110	4	82%	26%
	Бай.	514	608	194	310	100	4	74%	18%
4.	Экс.	563	554	170	245	135	4	75%	25%
	Бай.	614	604	193	214	195	2	67%	33%
5.	Экс.	563	554	165	252	137	-	75%	25%
	Бай.	614	598	188	219	191	-	68%	32%
6.	Экс.	563	552	189	253	108	2	80%	20%
	Бай.	614	596	177	221	194	4	67%	33%
7.	Экс.	563	558	176	245	134	3	75%	25%
	Бай.	614	600	194	226	179	1	70%	30%
8.	Экс.	563	560	196	246	116	2	79%	21%
	Бай.	614	603	200	232	169	2%	72%	28%
Жыйынтыгы	Экс.т.	563	4452	33%	45%	21%	1%	78%	22%
	Бай.т.	614	4805	31,%	39,5%	29%	0,5%	71%	29%

1.С.Жусуев “Алакан” чыгармасын өздөштүрүүнүн сапаты эксперименталдык топто **82%** көрсөтсө, ал эми байкоо тобунда **71%** болду.

2. Ж. Садыков “Эненин жүрөгү” чыгармасын өздөштүрүүнүн сапаты (экс.т.) **79%** көрсөтсө, (бай.т.) **72%** болду.

3. Б. Сарноев “Бешигим Мекеним” чыгармасын өздөштүрүүнүн сапаты (экс.т.) **82%** көрсөтсө, ал эми (бай.т.) **74%** болду.

4. М. Абылкасымова “Эстелик сүйлөйт” чыгармасы боюнча (экс.т.) **75%**, (бай.т.) **67%** болду.

5. Т. Кожомбердиев “Апа”, “Эне жана коломто” чыгармасы боюнча чыгармасы боюнча (экс.т.) **75%**, (бай.т.) **68%** болду.

6. Ж. Мамытов “Буурул таңдын жомогу” чыгармасы боюнча (экс.т.) **80%**, (бай.т.) **67%** болду.

7. О. Султанов “Кош, Ысык-Көл”, “Бокс”, “Алтай...Алтай”, “Жоокер” чыгармасы боюнча (экс.т.) **75%**, (бай.т.) **70%** болду.

8. А. Өмүрканов “Чолпонбай” чыгармасы боюнча (экс.т.) **79%**, (бай.т.) **72%** болду.

Жыйынтыгында байкоочу топко салыштырмалуу эксперименттик топто сапаттык өсүш **7%** жогорулады.

Ал эми X-XI класстардын окуу программасына кирген 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясына кызыгуусун арттырып, өздөштүрүүсү тажрыйбанын 3-этабындагы көрсөткүчү төмөнкүдөй жыйынтыкталды

1. Б. Сарноевдин “Ашуудан берген отчетум” жыйнагы боюнча эксперименталдык топто **83%**, байкоо топторуна **74%** болду.

2. С. Эралиевдин “Лирикалары” боюнча эксперименталдык топто **83%**, байкоо топторуна **75%** болду.

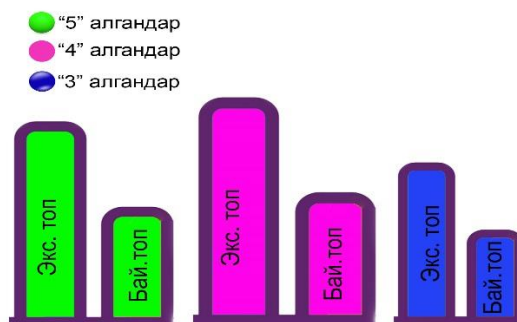
3. С. Жусуев “Курманжан датка” романы боюнча эксперименталдык топто **84%**, байкоо топторуна **80%** болду.

4. Э. Ибраевдин “Улут болсом тилим менен улутмун” чыгармасы боюнча эксперименталдык топто **86%**, байкоо топторуна **78%** болду.

5. Ш. Дүйшеевдин “Кайдигерлик” чыгармасы боюнча эксперименталдык топто **84%**, байкоо топторуна **77%** болду.

Ошентип жалпы жыйынтыгында сапаттык өсүш эксперименталдык топто **85%**, байкоо топто **77%** болуп, методикалык сунуштарыбыз оптималдуу болгондугун көрсөттү. Аны төмөнкү диаграммада чагылдырдык.

2-диаграмма.



«XX кылымдын 70–90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикасы» деген үчүнчү бапта XX кылымдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутууда салттуу жана интерактивдүү методдор менен окуучулардын билимин, билгичтигин, көндүмдөрүн калыптандырууда, аларды тарбиялоодо жана чыгармачылыгын өнүктүрүп, инсандык сапатка даярдоого багытталган мугалим менен окуучунун өз ара максаттуу биргелешип аракеттенүүлөрүнүн ыкмасы. Демек, окутуу методу үч нерседен: окутуунун максатынан, окуучунун окуп үйрөнүүсүнөн жана мугалимдин окутуу ыкмаларынан турат.

70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясынын өзгөчөлүктөрүн ачып берүү менен бирге, бул тектеги чыгармаларды окутууда ар бир чыгармага өзгөчө ыкма колдонуу натыйжалуу, себеби, бул чыгармалардын ар бирин окутууда ар башкача усулду талап кылат.

Поэтикалык чыгармаларды өздөштүрүү окуучуларга жеңилдей туюлганы менен, материалдагы улуттук идеяларды таап чыгууда бир топ татаалдык жаралат. Андыктан, биз бул маселеге басым коюуга аракет жасадык. Мугалим поэзияны окуучуга жеткирүүдө ырдагы ар бир саптын эмоциялуу-экспрессивдүү табиятын ачып берүүгө жетиши керек. Ал үчүн өтүлүп жаткан материалга класста ар бир окуучу тарабынан таасирдүү маани берилиши зарыл. Алгач класста акындын чыгармасынын таасирдүү саптарын мугалим үн кубулта окуп, андан кийин жөндөмдүү окуучулар тарабынан көркөм окулушу керек. Ар бир акындын чыгармасындагы ырдын табиятына, көркөмдүк өзгөчөлүгүнө, образдуулугуна, эмоциялуулугуна карап, көркөм окуунун түрдүү ыкмаларын, формаларын ыктуу колдонуу сабактын жүрүшүндө негизги маселе болуп саналат. Кээ бир сабактарда акындардын чыгармаларын окуучуларга жеткирүүдө техникалык каражаттарды (аудио, видео ж.б.) пайдаланышы керек. Көркөм окуунун ар кандай ыкмаларын жана формаларын пайдаланып окуучунун жан дүйнөсүнө таасир берүүсү керек. 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окуучуларга жеткирүүдө көркөм окуу деңгээли жеткиликтүү уюштурулуп, мазмундук багытта талданып, көркөмдүк табиятын кабыл алуусун уюштурулушу зарыл. Ал тургай акындардын ырларындагы ыргагына, ритмине кызыгышы мүмүн. Акындардын поэзиясы адабияттын башка тектеринен айырмалоо касиетин, мугалим, ачып бериши да маанилүү орунда турат.

V класста алгач 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын өтүүдө мугалимдин кириш сөзү менен сабакты баштайт. Андагы айтып берүү окуучуларды жаңы теманы кабыл алуусуна даярдайт. Айтып берүү ишинде сүрөттөрдү, иллюстрациялык материалдарды, техникалык каражаттарды пайдалануу менен окуучулардын кызыгуусун арттыруу, активдүүлүгүн козгогон, эмоциялык жактан таасирдүү болушу натыйжалуу.

“Окутуунун интерактивдүү методдору” жана “Интерактивдүү окутуу” бизге бул терминдер англис тилинен кирди (аракет, аракет кылуу) “окуучулар бири-бирине өз ара таасир этүүгө мүмкүнчүлүк берүү” катары которууга болот, окуучулардын бири-бирине таасир этүүгө негизделген окуу болуп саналат.

V класстын окуу программасында С.Жусуевдин “Алакан” чыгармасы сунушталган. Чыгарманын өзгөчөлүгү жана маанисине арналып, андагы каарман Самактын мүнөзүн ачуу үчүн чыгармадагы окуяларды байланышта талдоо натыйжалуу. Мында чыгарманын каарманы менен окуучуларды тааныштыруу мүмкүнчүлүгү ачылат. Чыгарманын негизги каарманы Самактын мүнөздөөчү шайырлыгы, эр жүрөк, кайраттуу, баатыр, баласаак, мээримдүүлүгү тамшакөйлүгү, сөз тапкычтыгына окуучулардын көңүлдөрүн буруу керек. Чыгарманы үн кубултуп көркөм окуусу өз жемишин бербей койбойт. Окуучуларга таасир бере турган жерлерин тандап алуу натыйжалуу. Мисалы “Ал баланы биз таң калып карасак, /Баарыбыздан Самак тура баласаак. /Наристени бошотууга байлоодон /Аттап-буттап чуркап кетип баратат...”

Ушул жерден мугалим жалпы класска суроо менен кайрылат:

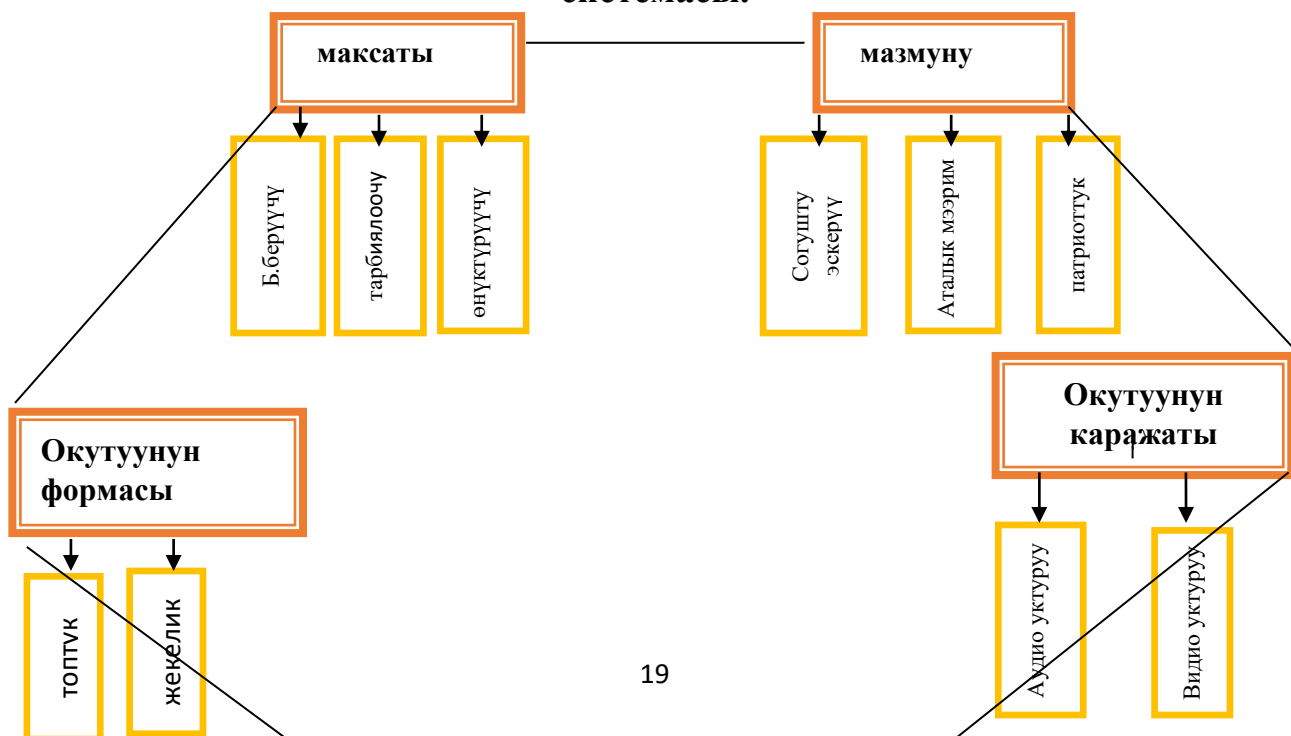
Образды ачуу тапшырмасы аткарылгандан кийин, өтүлгөн сабакты бышыктоо үчүн жалпы класска мугалим суроолор менен кайрылат.

Талкуулоо үчүн суроолор:

1. Согушту тунжурап ойлоого эмне себеп болду?
2. Кагаз бетиндеги быйтыйган алакан менен короодо байланып турган бала Самакка кандайча таасир этти?
3. Душмандын жүзү каралыгы менен таш боордугун кайсы ыр саптары туйгузуп турат?
4. Окуя кайсы мезгилде, кайсы жерде болгон?
5. Акын кандай ойду айтмак болгон?

Ой жүгүртүүгө багыттоочу жогорудагы проблемалык суроолорго окуучу оозеки жана жазуу түрүндө жооп берүүдө укканына карап чыгарманы өздөштүрүүдө пайда болгон кубанычы жана өкүнүчү байкалып, кыялдануусу сезилип тургандай болушу керек. Жогоруда айтылгандарга жетишүү жана өтүлгөн сабакты бышыктоо максатында бир сабактын методикалык системасын сунуштайбыз.

2- схема. С.Жусуевдин “Алакан” чыгармасын окутуунун методикалык системасы.





Мугалимдин билими, ой жүгүртүүсү, билгичтиги, чыгармачылыгы мыкты болсо, сабак процессинде салттуу жана интерактивдүү методдорду пайдалануу аркылуу окуучулардын активдүүлүгүн жогорулатууга, турмуш менен байланыштырып кароо актуалдуу болду.

Жалпы жыйынтыкта өткөрүлгөн изилдөөнүн мазмуну боюнча негизги корутундулар жана практикалык сунуштар берилди.

ЖАЛПЫ ЖЫЙЫНТЫКТАРЖАНА СУНУШТАР

XX кылымдын 70–90-жылдарындагы поэтикалык чыгармаларды окутуу маселесине арналган изилдөөбүздүн жыйынтыгында алдыга коюлган максат-милдеттерибиз ишке ашты деген ойдобуз.

Биринчи милдет боюнча XX кылымдын 70–90-жылдарындагы кыргыз профессионал акындардын мектеп программасына сунушталган поэзиясын илимий-методикалык жактан изилденип, андагы акындардын чыгармаларындагы өзгөчөлүктөрү аныкталды.

XX кылымдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясындагы чыгармачылык өзгөчөлүктөрдү, илимий-теориялык жактан изилдөө, аларды билим берүүчү уюмдарда учурдун талабында окутуп, талдоодо колдонуучу методдорду, усулдарды тактап алуунун зарылдыгы каралды. Алардын окуу программаларындагы, окуу китептериндеги берилиши жана методикалык эмгектерде изилденишине анализ жүргүзүлдү. 70-90-жылдардагы кыргыз поэзиялык чыгармаларды окутуунун методологиялык негиздерине, поэзиянын табияты жана окутуп-талдоонун филологиялык багыты, педагогикалык, психологиялык көйгөйлөрү, дидактикалык принциптери жалпылаштырылды.

Экинчи милдет боюнча XX кылымдын 70-90-жылдардагы кыргыз поэзиясын окутуунун өзгөчөлүктөрү талдоого алынып, мында 70-90-жылдардагы кыргыз поэзиясын билим берүүчү уюмдарда окутуунун учурдагы заманбап талаптарда окутуунун жолдору жана кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасынын модели иштелип чыкты. 70-90-жылдардагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык шарттары, принциптери менен технологиясы, аларды окутууда салттуу жана интерактивдүү методдорду оптималдуу пайдалануунун мүмкүнчүлүктөрү сунушталды. Окутууда салттуу жана интерактивдүү методдорду интерактивдүү методдун: акыл чабуулу, кейс чечүү, кластер түзүү, интерактивдүү вебинар, сабак-диспут, сократтык аңгеме, ББкБ, кырдаалга ылайык талкуу, добуш берүү жана жеке чыгармачылык

тапшырмалар ж.б. кыргыз поэзиясы сабагынын кызыктуу, жандуу кылып өткөрүүгө туура келген методдор экендиги айкындалды.

Үчүнчү милдет боюнча ХХ кылымдын 70-90-жылдардагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасы менен сабак өтүүдө салттуу жана интерактивдүү методдордун артыкчылыктары көрсөтүлүп, 70-90-жылдардагы кыргыз поэзиясын окутуунун натыйжалуу жолдору иштелип чыкты. ХХ кылымдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасы сунушталды. Мектеп окуучусу 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясына көркөм окуу менен кызыгуусун калыптандырууга болот. Поэзия окуучунун жан дүйнөсүнүн байышындагы, көз караштары менен дүйнө таанымынын кеңешиндеги, рухий дүйнөсү бай, ар тараптуу өнүккөн инсан катары калыптанышындагы тийгизген таасирине көңүл бөлүк.

Төртүнчү милдет боюнча сунушталган 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасы аныктоочу экспериментибизде далилденип жана мектеп практикасында эксперименталдык жол менен негизделди.

Изилдөөнүн жүрүшүндө мектептерде жүргүзүлгөн анкеталарга ылайык кыргыз поэзиясындагы идеяларга жана образдарга көбүрөөк көңүл бурулуп, окуучунун кабыл алышы жана чыгарманын мазмунун түшүнүүдө кеп байлыгын өстүрүү жумуштары көңүл сыртында калып жаткандыгы байкалды. Натыйжада, 70-90-жылдардагы кыргыз поэзиясындагы улуттук баалуулуктар менен таалим-тарбиянын мыкты үлгүлөрүн предметтик компетенттүүлүккө багыттап окутуу иши актуалдуулугу тастыкталды.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Жаңы окуу-нормативдик документтерди иштеп чыгууда кыргыз адабияты боюнча мамлекеттик стандарттарда жана окуу программаларда ХХ кылымдын 70–90-жылдарында жаратылган поэтикалык чыгармаларды үйрөнүүдө сааттардын санын көбөйтүү; окуу китептеринде аталган ыр туундуларынын тексттерин толук берүү; тексттерди сөздүк-фразеологиялык түшүндүрмөлөр жана комментарийлер менен коштоо; анын ичинен этнолингвистикалык лексикага, фразеологияга көңүл буруп, тийиштүү иллюстрацияларды кошуу.

2. Кыргыз адабиятын окутуунун методикалык курсун мектепте жакшыртуу үчүн ХХ кылымдын 70–90-жылдарында жазылган поэтикалык чыгармаларды камтыган окуу-методикалык комплексти (окуу китептерин, хрестоматияды, сөздүктөрдү, сабактардын тийиштүү иштелмелери) иштеп чыгуу.

3. Мектептерде кыргыз адабияты боюнча төмөнкү иш-чараларды алдын ала караштыруу: окуучуларды ХХ кылымдын 70–90-жылдарындагы поэтикалык чыгармалардын түп нускалары менен тааныштыруу; талдоо жүргүзүүнүн негизинде даярдалган театралдык оюндарга, инсценировкаларга катышуу, сөздүктөр менен иштөө жана аталган жылдар аралыгында

жаратылган поэтикалык туундуларга комментарийлерди түзүү, сүрөт өнөрүнүн үлгүлөрү менен таанышуу ж.б.

4. ХХ кылымыдын 70-90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутууда интерактивдүү окутуунун натыйжалуулугун арттыруу үчүн техникалык каражаттар аркылуу слайд менен чагылдырылса, окуучулардын таанып-билүү, көрүү, угуу, сезүү, кабыл алуу көндүмдөрү калыптанат.

Мектептеги адабияттык окуу курсунун максат-милдеттерине ылайык, адабий билим берүүнүн технологиясы жогоруда айтылган сунуштарды эске алган учурда гана натыйжалуулугу артат. Окуучулардын билиминин, билгичтигинин жана көндүмдөрүнүн калыптанышында мааниси зор деген ойдобуз.

Изилдөөнүн негизги мазмуну төмөндөгү эмгектерде чагылдырылды:

1. **Тажобаева, У.К.** 70–90-жылдардагы кыргыз поэзиясын окутуунун өзгөчөлүктөрү [Текст] / У.К. Тажобаева // Ж.Баласагын атындагы КУУнун жарчысы.- 2012.- Атайын чыгарылыш. - 166-168-бб.
2. **Тажобаева, У.К.** 70–90-жылдардагы поэтикалык чыгармаларды окутуунун психологиялык-педагогикалык, методикалык аспекти [Текст] / У.К. Тажобаева // Эл агартуу. –2013. – № 11–12. – 2-5-бб.
3. **Тажобаева, У.К.** Поэзияны үйрөнүүгө болгон кызыгуулар жана жолтоо факторлор [Текст] / У.К. Тажобаева // Чуй университетинин кабарлар. - 2014. – № 6.- 25-29-бб.
4. **Тажобаева, У.К.** ХХ кылымдын 70–90-жылдарындагы кыргыз акындарынын ырларын мектептерде окутуунун принциптери [Текст] / У.К. Тажобаева // ОшМУнун жарчысы. – 2014.- № 3 (4).-263-266-бб.
5. **Тажобаева, У.К.** Акын Шайлообек Дүйшеевдин поэзиясындагы “Эки дөөнүн күрөшү” [Текст] / У.К. Тажобаева // «Көчмөндөр цивилизациясы: эпостук чыгармаларда жана спорттун улуттук түрлөрү» Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары. – Булан -Сөгөттү, 2014. –93-97-бб.
6. **Тажобаева, У.К.** Поэзияны окутуу – окуучунун руханий дүйнөсүн өнүктүрүү [Текст] / У.К. Тажобаева // Материалы международной научно-практической конференции “Перспективы развития науки в современном мире” – Талды-Курган, 2015 -32-35-бб.
7. **Тажобаева, У.К.** Турар Кожомбердиевдин поэзиясындагы уйкаштыкты мектепте окутуу ыкмалары [Текст] / У.К. Тажобаева //«Манастан Чынгыз Айтматовго карай: проблемалар жана көз караштар» Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары. – 15 январь 2016. – № 1. - 266-269-бб.
8. **Тажобаева, У.К.** Методика преподавания в школе кыргызской поэзии 70–90-годов [Текст] / У.К.Тажобаева // Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии. - Москва, 2016. –№5 (50) - часть 1. – С. 166-168.

9. **Тажобаева, У.К.** Кыргыз акындарынын поэзиясындагы уйкаштыкты окутуу менен спортсмен студенттерди патриоттукка тарбиялоо [Текст] /У.К.Тажобаева//Кыргызмамлекеттикдене тарбия жана спорт академия сынын жарчысы.–2016.–№2(14).–107-112-бб.
10. **Тажобаева, У.К.** Акын Шайлообек Дүйшеевдин поэзиясы аркылуу келечек муундарды патриоттуулукка тарбиялоо [Текст] / У.К. Тажобаева // К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин жарчысы. – 2016 –№1 (35) –181-183-бб.
11. **Тажобаева, У.К.** Мектепте Сооронбай Жусуевдин “Курманжан датка” романын инсандын өнүгүүсүнө багыттап окутуу [Текст] / У.К. Тажобаева – С.Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин жарчысы. – 2016. – № 2(3). – 203-206-бб.
12. **Тажобаева, У.К.** Изучение романа Сооронбая Жусуева “Курманжан датка” [Текст] / У.К. Тажобаева // Материалы II Международной научно-практической интернет-конференции: Проблемы лингвистики, методики обучения иностранным языкам и литературоведения в свете межкультурной коммуникации. – Орел, 27-28-февраля 2017. – С. 219-224.
13. **Тажобаева, У.К.** С. Жусуевдин “Курманжан датка” романындагы педагогикалык билимдерди окуп үйрөнүү [Текст] / У.К. Тажобаева // ОшМУнун жарчысы. – 2017. – Атайын чыгарылыш. – 204-207-бб.
14. **Тажобаева, У.К.** С.Эралиевдин “Ак Мөөр” поэмасын окутуунун методикасы [Текст] / У.К. Тажобаева // И. Раззаков атындагы КМТУнун жарчысы. – 2017. –78-84-бб.
15. **Тажобаева, У.К.** С.Жусуевдин “Алакан” чыгармасын окутуунун методикасы [Текст] / У.К.Тажобаева // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2018. – № 2. –236-239-бб.
16. **Тажобаева, У.К.** Б.Бейшеналиеванын чыгармачылыгын окутуу аркылуу дене-тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн өстүрүү [Текст]/У.К. Тажобаева // Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын жарчысы. - 2019. - № 1.– 120-127-бб.
17. **Тажобаева, У.К.** С.Эралиевдин “Кесир инсан” чыгармасын окутуу [Текст] / У.К.Тажобаева // ALATOO ACADEMIC STUDIES. – 2021.- № 1. - 120-129-бб.

Тажибаева Уркия Кочкоровнанын «XX кылымдын 70–90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасы» аттуу темадагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: поэзия, окутуу методдору, окутуунун натыйжалуулугу, терең билим, текстти талдоо жумуштары, образды окутуу, методикалык система, окуу ишмердүүлүгү, окутуунун заманбап технологиялары.

Изилдөөнүн объектиси: Жалпы орто билим берүүчү мектептерде XX кылымдын 70–90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: Мектептин ортоңку жана жогорку класстарында XX кылымдын 70–90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикасы.

Изилдөөнүн максаты: Орто мектепте XX кылымдын 70–90-жылдарындагы кыргыз поэзиясын окутуунун методикалык системасын иштеп чыгуу, экспериментти текшерүүдөн өткөрүп, практикага сунуш кылуу

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: XX кылымдын 70–90-жылдарындагы кыргыз поэзиясынын материалдарынын жалпы өзгөчөлүктөрү жана аны мектепте үйрөтүүнүн бөтөнчөлүктөрү аныкталгандыгында;

– профессионал акындардын окуу программасына сунуш кылынган чыгармаларын адабий-тарыхый процесс, коомдук турмуштун жалпы динамикасы менен байланышта талдоонун бүтүн бир методикалык системасы иштелип чыккандыгында;

– иштелип чыгылган теориялык ойлор жана методикалык сунуштар илимий-практикалык сынактан өткөрүлгөндүгүндө.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: Изилдөөбүздөн келип чыккан пикирлер, тыянактар, сунуштар республикабыздын жалпы орто билим берүүчү мектептеринде кыргыз адабиятын окутууну жакшыртууда, окуу программаларын, окуу китептерин, окуу колдонмолорун түзүүдө, педагогикалык багыттагы жогорку окуу жайларында, мугалимдерди кайра даярдоо, адистигин жогорулатуу тармактарында окутулуучу курстардын сапатын өркүндөтүүдө практикалык көмөк көрсөтө алат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Тажибаевой Уркии Кочкоровны на тему «Методическая система кыргызской поэзии 70-90-х годов XX века» на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности: 13.00.02 – теория и методика преподавания и воспитания (кыргызская литература)

Ключевые слова: поэзия, методы обучения, эффективность обучения, глубокие знания, работа по подготовке текста, методическая система, учебная деятельность, современные технологии обучения, обучение образу.

Объект исследования: процесс обучения кыргызской поэзии 70-90-х годов XX века в общеобразовательных школах.

Предмет исследования: Методика обучения кыргызской поэзии 70-90-х годов XX века в средних и старших классах школы.

Цель исследования: Разработка методической системы обучения кыргызской поэзии 70-90-х годов XX века в средней школе, экспериментальная проверка системы, рекомендация к использованию на практике.

Научная новизна исследования заключается

- в определении общих особенностей материалов кыргызской поэзии 70-90-х годов XX века и особенностей обучения ее в школе;
- в разработке целостной методической системы анализа рекомендуемых в учебную программу произведений поэтов-профессионалов во взаимосвязи с литературно-историческим процессом, общей динамикой общественной жизни;
- в проведении научно-практической апробации разработанных теоретических идей и методических рекомендаций.

Практическая значимость исследования: Заключение, выводы, рекомендации, полученные в результате проведенного исследования, окажут практическую помощь в улучшении методики обучения кыргызской литературе в общеобразовательных школах республики, в составлении учебных программ, учебников, учебных пособий, в улучшении качества курсов, проводимых в высших учебных заведениях педагогической направленности, в области переподготовки и повышения квалификации учителей.

SUMMARY

of the dissertation of Tazhibayeva Urkia Kochkorovna on the topic: "Methodological system of Kyrgyz poetry of the 70-90s of the XX century" for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences in the specialty: 13.00.02-theory and methodology of teaching and education (Kyrgyz literature)

Keywords: poetry, teaching methods, teaching efficiency, deep knowledge, work on the preparation of the text, methodological system, educational activity, modern teaching technologies, image training.

Object of research: the process of teaching Kyrgyz poetry in the 70-90s of the XX century in general education schools.

Subject of research: Methods of teaching Kyrgyz poetry in the 70-90s of the XX century in middle and high school classes.

The purpose of the study: To develop a methodological system for teaching Kyrgyz poetry in the 70-90s of the XX century in secondary schools, to test the system experimentally, and to recommend its use in practice.

The scientific novelty of research is

- in determining the general features of the materials of Kyrgyz poetry of the 70-90s of the XX century and the features of teaching it in school;
- in the development of a comprehensive methodological system for analyzing the works of professional poets recommended for the curriculum in relation to the literary and historical process, the general dynamics of public life;
- in conducting scientific and practical testing of the developed theoretical ideas and methodological recommendations.

Practical significance of research: Conclusions, conclusions, recommendations obtained as a result of the study will provide practical assistance in improving the methods of teaching Kyrgyz literature in general education schools of the republic, in the preparation of curricula, textbooks, textbooks, in improving the quality of courses held in higher educational institutions of pedagogical orientation, in the field of retraining and advanced training of teachers.